

TARİHSEL VE TEOLOJİK AÇILARDAN KADININ ÖRTÜNMESİ SORUNU

Bedriye Özçelik YILMAZ*

Abstract

The Woman's Veiling Issue From A Historical And Theological Perspective

The tradition of woman's veiling including headscarf bases upon along history. In ancient civilizations, for example in Middle Assyria, a written law was in force that oblige free woman to veil and slaves to unveil. Jewish and Christian tradition has followed similar practices. Additively Woman's veiling has symbolized the obedience to God and man in Christian tradition. According to statements of Quran, woman who have to be veiled is free women and Quran does not assign an additive meaning to veiling such as obedience to man. Headscarf, symbolizes that a women is free (esteemed) and gives her a social statue and implies her privacy.

Key Words: hermeneutics, descriptive method, veiling, headscarf, freedom, classical hermeneutics, textual criticism, historical context, the reason of existence of the verses of the Quran.

1. Giriş

Özellikle son yarım asırlık süreçte, gerilimli tartışmaların odağı haline gelen örtünme olgusu, uzun tarihinde taşımadığı kadar çok anlam yüklenmiştir. Bu süreçte anlamlandırma eylemi örtünmeden bahseden Kur'an ayetleri üzerinde de gerçekleşmektedir. Bu anlamlandırma, ayetlerin tarihsel bağlamının ve bu bağlamda kullanılan dilin dikkate alınmayıp, yorumcunun içinde bulunduğu şartların itici gücü ve niyetiyle ayetin metni üzerinde gerçekleştiğinde, birbirine taban tabana zıt anlamlar ortaya çıkmaktadır. Yaşanılan süreçte örtünme ile ilgili ayetler bu durumdan fazlaca nasibini almıştır. Bu yazı, örtünmenin Kur'an öncesi dönemlerdeki durumuna bir göz attıktan sonra, söz konusu Kur'an ayetlerinin kendi tarihsel şartlarında gerçekleşen anlam(lar)ını ortaya çıkartma, bir anlamda döneme ait bir resim çizebilme çabasının bir sonucudur. Bu çabada, özellikle ayetlerin indiği dönemi, ayetlerle ilişkisi çerçevesinde deskriptif yöntemle ele alan klasik tefsirlerden, bir ölçüde de hadis eserleriyle şiirlerden istifade edilmiştir. Tefsir disiplini çerçevesinde hazırlanan bu yazının, yaşanılan süreçteki mevcut sorunu çözmeye gibi bir amacı yoktur. Bu görev Fıkıh disiplinine ait olmalıdır.

* Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enst. (Temel İslam Bilimleri (Tefsir)) doktora öğrencisi.

2. Eski Uygarlıklarda Örtünme

Örtünmenin insanlık tarihi kadar eski bir gelenek olduğu gerek birçok tarihi veride gerekse kutsal kitaplarda ve yaşanan gelenekte görülmektedir. Arkeolojik kazılar ve bilimsel veriler de buna işaret etmektedir.¹ Başörtüsünün tüm ilahi dinlerin mensuplarınca kullanıldığı, İslam'dan önce İran, Bizans, Hint medeniyetlerinde yaygın bir uygulama olduğu, bunlara ait dinsel ve tarihsel metinlerden açıkça anlaşılmaktadır.²

Kadının örtünmesi (başörtüsü) kadim bir gelenek olarak Sümer, Urartu ve Hitit uygarlıklarının örf ve adetlerinde, hürlük³ sembolü olarak kabul edilmiştir. Hürlük-kölelik ile dış görünüş arasında birebir ilişki kuran en erken hukuki düzenleme, Hammurabi kanunlarında yer almıştır.⁴ Ayrıca Sami hukuk geleneğinin gelişmiş bir örneği olan ve M.Ö. ikinci binin ikinci yarısına denk düşen Orta Asur kanunları, örtü ile hür olma arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Aşağıda metnini vereceğimiz kanun maddeleriyle, başörtüsü, sokağa çıkan, yani kamusal alana giren hür kadınların bir sembolü olarak tanımlanmış ve hukuki güvence altına alınmıştır. Bunun yanı sıra, kanuna göre, köle kadınlar/esirtu'lar ve fahişeler, hiçbir surette başlarını örtmeyecekler, bu kuralı ihlal edenler ve/veya kanunun ihlaline göz yuman hür kişiler, söz konusu kanun hükmüne göre, belirlenen cezalarla cezalandırılacaklardır. Kanun maddeleri şöyledir:

Madde 40: İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Asurlu kadınlar olsun, sokağa çıkarken başlarını açmamış olacaklardır. Adamın kızları... ya bir şal, ya bir giysi veya bir gulinu ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır...(Evin içinde) örtünmeyecekler, yalnız olarak sokağa gittiklerinde örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden esirtu'lar örtülüdürler. Kocaya varan gadistu'lar (cariye), sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların sokakta başları açıktır, örtünmemelidir. Fahişe örtülü değildir, başı açıktır. Örtülü bir fahişeyi gören olursa, onu tutuklayacak, şahitler çıkaracak, saray mahkemesine onu götürerek, ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan elbisesini alacaktır. Ona elli sopa vuracaklar, başına zift dökcekler. Eğer bir adam örtülü bir fahişeyi götür, onu serbest bırakır (yakalamaz) ve saray mahkemesine götürmezse, o adama elli sopa atılacaktır. Onu ihbar eden elbisesini alacak, kulaklarını delegecekler, ip geçirecekler, arkasına bağlayacaklar. Bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır. Kadın esirtu'lar örtünmeyecekler, örtülü esireyi gören, yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürerek, kulaklarını kesecekler, onu yakalayan elbisesini alacaktır. Eğer bir adam, örtülü bir esire götür ve onu serbest bırakır(da) o, yakalanamaz ve saray mahkemesine

- 1 Meral Akkent-Gaby Franger, *Başörtü*, Dağyeli Yay., Frankfurt 1987, s. 62-66, 85-87, 95-97, Eyüp Ay, "Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik Anlam(lar)ı", *İslamiyat Dergisi*, Ankara 2001, VI, sayı: 2, 11. Ayrıca yazarın makalesinde ele aldığı dönemlere ait konuyla ilgili sunmuş olduğu arkeolojik resim ve heykeller için bkz. s. 16-18, Bedriye Yılmaz, *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*, İz Yay., İstanbul 2008, 23.
- 2 Akkent-Franger, *a.g.e.*, s. 67-71, 87-88, Mutahhari, *Hicab, Örtünmenin Felsefesi*, çev. Mücteba Mir, Şura Yay., İstanbul 1999, s. 12-16, Yılmaz, *a.g.e.*, 24.
- 3 Köle olmama, şeref sahibi olma, ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, 225-226.
- 4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTKB, Ankara 1975, 181-217.

götürülemezse, onu(adamı) suçlayıp ispat ettikten sonra, ona 50 sopa atacaklar, kulaklarını delecekler, ip geçirecekler, ensesine bağlayacaklar. Onu ihbar eden elbisesini alacak, adam bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır.

Madde 41: *Eğer bir adam, esirtu'sunu örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek "O benim karımdır." diyecek ve o, onun karısı olacaktır. Adamların önünde örtünmeyen ve kocası "Bu karımdır." demeyen esirtu, zevce değildir, esirtu'dur. Eğer adam ölürse, örtülü karısının evlatları yoksa esirtu'nun evlatları evlattırlar ve hisselerini alacaklardır.⁵*

3. Yahudilikte Örtünme

Tevrat'ta örtünme ile ilgili geçen anlatımlarda da örtünmenin saygın/hür kadınlara ait bir özellik olduğu görülmektedir. Tevrat metinlerinde başörtüsü ve peçeye atıfta bulunulduğu görülür. Haber niteliğindeki bu anlatımların kutsal kitaptaki varlığı Yahudi geleneğinde daha sonra (Rabbînik literatürde) örtünmenin tamamen dinsel bir özellik kazanıp katı kurallara bağlanmasına yetmiştir. Örneğin sokağa başörtüsüz çıkan bir kadının, kocası tarafından mehir ödenmeksizin boşanabileceği bir kanun olarak yer almıştır.⁶ Zira tarih boyunca, kutsal metinlerin atıfları bir çeşit kabul, hatta ilahi bir buyruk olarak telakki edilmiştir.⁷

Yahudi geleneğinde başörtüsünün dini bir hüküm olmasında Rabbînik literatürün (bir anlamda sözlü Tevrat) etkili olduğu söylenebilir. Zira bu gelenekte bir hükmün dini olabilmesi için Tevrat metninde yer alması şart olmayıp, dinin en önemli kaynakları olan Rabbînik literatürde bulunması yeterlidir. Örneğin Hz. Musa'nın Allah ile konuşmasıyla yüzünün parlaması, yüzünü insanların yanında bir peçeye örtüp Allah'ın huzuruna geldiğinde açmasının anlatıldığı Tevrat metni⁸ Yahudilikte tarih boyunca bazı dinsel geleneklere kaynaklık etmiş ve çeşitli sembolik yorumlara neden olmuştur. Bu olayın İncil'de⁹ de farklı şekilde yorumlandığı görülebilir.¹⁰

Kadınların örtüleri (başörtüsü-peçe) ile ilgili atıfların bulunduğu Tevrat metinleri de farklı yorumlara tâbi tutulmuştur. Hz. İshak'ın hanımı ve Hz. Yakub'un annesi Rebeka'nın bir köle yanında kullanmadığı örtü-peçeyi, o kölenin efendisinin (bu kişi damat adayı İshak'tır) yanında kullandığı anlatılmıştır.¹¹ Rebeka'nın bu davranışı Yahudi geleneği içerisinde farklı yorumlara tâbi tutulmuştur. Bazıları Rebeka'nın geldiği Mezopotamya geleneklerine göre örtündüğü, bazıları yüzü ve başı açık olarak yolculuk yapıp İshak'ı görünce

5 Tosun ve Yalvaç, *a.g.e.*, s. 252-253, Akkent-Franger, *a.g.e.*, 65.

6 Bkz., M. Menachem Brayer, *The Jewish Woman in Rabbînic Literature: A Psychosocial Perspective*, Hoboken, N.J.: Ktau Publishing House, 1986, 239, 316, Görmez, *a.g.m.*, 23, bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, 26-29.

7 Görmez, "İlahi Dinlere Göre Başörtüsü", *İslâmîyât Dergisi*, Ankara 2001, VI, sayı: 2, 23.

8 Bkz. Çıkış, 34:29-35, *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2006, 94.

9 Bkz. Pavlus'un Korintlilere gönderdiği İkinci Mektup, 3:13-18, *Kitabı Mukaddes*, 184-185.

10 Görmez, *a.g.m.*, s. 20, ayrıca bkz. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 8-14.

11 Bkz. Tekvin, 24:65, *Kitabı Mukaddes*, 23.

Kenanlıların geleneklerine göre örtünme ihtiyacı hissettiği yorumunu yapmış, bazıları ise Rebeka'nın bu davranışını evlilik ile ilişkilendirmişlerdir.¹²

Yahuda'nun gelini Tamar ise kayınpederine tanınmamak için yüzünü de örterek iyice sarınıp yol üzerinde oturmuş, Yahuda yüzünün örtüsü nedeniyle Tamar'ın fahişe olduğunu düşünerek onunla birlikte olmayı teklif etmiş ve birlikte olmuşlardır. Metinde anlatılanlara göre Tamar bunu bir nedenden ötürü kayınpederinden intikam almak amacıyla yapmıştır.¹³ Bazıları tarafından bu, Yahudi geleneğinde başörtüsünün asalet ve statü ifadesi olduğu, bazı fahişe kadınların asil görünebilmek için zaman zaman başörtüsü ve peçe kullanma yoluna gittikleri, bu durumun Yahuda'nın yüzünü örttüğü halde Tamar'ı fahişe zannetmesinin nedeni olduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴

Tevrat'ın İşa'ya bölümünün 47. babında Babil kızı ve Kildaniler kızına hitap edilmiştir: *"Ey sen, ere varmamış Babil kızı, aşağı in de toprakta otur; ey Kildaniler kızı, taht yok, yere otur; çünkü artık sana nazik ve nazlı demeyecekler. İki değirmen taşı al da un öğüt; peçeni aç, eteğini kaldır, baldırını aç, ırmaklardan geç. Çıplaklığın açılacak, evet, görülecek ve ben aç alacağım ve kimseyi esirgemeyeceğim."*¹⁵ Bu metne göre önceden birer kraliçe olan Babil kızı ve Kildaniler kızlarının asil (hür) oluşları, örtülerinin açılması ve hizmetçi (kölecariye) yapılmalarıyla ortadan kaldırılmaktadır. Buna göre örtünme ile sosyal üstünlük, açılma ile kölelik arasında bir bağ kurulmuştur.¹⁶

Ayrıca Tevrat'ta başörtüsü ve peçe dâhil olmak üzere giyim ve takılarını bir kibirlenme unsuru yapan bazı kızların Rab tarafından tüm giyim ve takılarının çıkarılması ve saçlarının kesilmesiyle cezalandırılacaklarından söz edilmiştir. Metne göre bu kızlar halhallarını da şıkırdatarak kendilerine dikkat çekmekte ve kibirle kırtarak yürümektedirler.¹⁷

Tevrat'ta hikâyeler içerisinde yer alan ve başörtüleriyle betimlenmiş olan bazı kadınların örtünme nedenleri açıkça aynı kitapta yer almadığı halde, daha sonra ortaya çıkan Rabbinik literatürün de etkisiyle başörtüsü, Yahudi geleneğinde çok farklı anlamları üzerinde taşımaya başlamıştır. Kimilerine göre saygınlık ve soyluluk göstergesi olan başörtüsü, kimilerine göre iffet, kimilerine göre de pagan kültüre karşı tavrı almak için, bir simge olarak kullanılmıştır. Özellikle

12 Bkz. John L. McKenzie, S.J., *Dictionary of the Bible*, Collier Books, Macmillan Publishing Company, New York 1965, 912, akt., Görmez, *a.g.m.*, 21.

13 Bkz. Tekvin, 38:13-16, *Kitabı Mukaddes*, 40.

14 McKenzie, *a.g.e.*, 912, akt., Görmez, *a.g.m.*, 22, bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, 27. Benzer bir durum Cahiliye döneminde savaşlarda yenilmek üzere olan hür kadınların cepesinde yaşanmıştır. Onların da cariye zannedildiklerinde kendilerine tenezzül edilmez düşüncesiyle başlarını açarak kaçmaya hazırlandıkları nakledilmiştir. Muhammed el-Hüfî, *el-Mer'e fi'ş-şi'r'l-câhilî*, Kahire 1977, 373.

15 İşa'ya, 47: 1-3, *Kitabı Mukaddes*, 704.

16 Yılmaz, *a.g.e.*, 28.

17 Bkz. İşa'ya, 3:16-24, *Kitabı Mukaddes*, s. 669, bu Tevrat metninde yer alan kırtarak, ayakları vurup ses çıkararak kibirle yürümek, Kur'an'ın Nur: 31. ve Ahzab: 33. ayetlerinde de inanan kadınlardan yapılmaması istenen davranışlardandır.

daha sonra Hristiyanlıkta böyle bir anlam kazanmıştır.¹⁸ Bir diğer yoruma göre ise, başörtüsü, kadının kocasına olan kutsal aidiyetinin simgesidir. Bu görüşte olanlar, başörtüsünü sadece evli kadınlar için gerekli görmüşlerdir.¹⁹

4. Hristiyanlıkta Örtünme

Hristiyanlıkta, Yahudilikte bir kanun haline getirilen başörtüsü uygulamasının devam ettiği görülür. Bütün Hristiyan ikonalarında görüldüğü üzere, Meryem Ana'nın başı örtülüdür.²⁰ Reformasyon öncesine kadar hiçbir kadın dini törenlere başı açık olarak katılmamıştır. Başörtüsü, Hristiyanlıkta dini bir içeriğe bürünmüştür. Hatta sözlükte 'veil', "Hristiyanlığın başörtüsü" diye tarif edilmiştir.²¹

Hristiyanlıkta yalnız rahibelerin değil bütün kadınların başlarını örtmeleri emredilmiştir. Kitabı Mukaddes'in, Mektuplar bölümünde Pavlus'un Korintoslular'a yazdığı birinci mektubun 11. bölümü baş örtme konusundadır ve şöyle denilmektedir:

"Ben Mesih'i örnek aldığım gibi, siz de beni örnek alın. Her durumda beni hatırladığınız ve size ilettiğim öğretileri olduğu gibi koruduğunuz için sizi övüyorum. Ama şunu da bilmenizi isterim: Her erkeğin başı Mesih, kadının başı erkek ve Mesih'in başı Tanrı'dır. Başı örtülü olarak dua eden ya da peygamberlik eden her erkek, başını küçük düşürür. Ama başını örtmeden dua eden ya da peygamberlik eden her kadın, başını küçük düşürür. Böylesinin, başı traş edilmiş bir kadından (fahişe) farkı yoktur. Eğer kadın örtünmüyorsa, saçını kestirsin. Ama kadının saçını kestirmesi ya da traş etmesi ayıpsa, başını örtün. Erkek başını örtmemelidir. Çünkü erkek Tanrı'nun benzeyişinde olup Tanrı'nun yüceliğini yansıtır. Kadın ise erkeğin yüceliğini yansıtır. Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı. Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı. Bu nedenle ve melekler uğruna kadın, bir yetki işareti olarak başını örtmelidir. Ne var ki, Rab'de ne kadın erkekten, ne de erkek kadından bağımsızdır. Çünkü kadın erkekten yaratıldığı gibi, erkek de kadından doğar. Ama her şey Tanrı'dandır. Siz kendiniz karar verin. Kadının örtüsüz başla Tanrı'ya dua etmesi uygun mu? Doğa bile size erkeğin uzun saçlı olmasının kendisini küçük düşürdüğünü, ama kadının uzun saçlı olmasının kendisini yücelttiğini öğretmiyor mu? Çünkü saç kadına örtü olarak verilmiştir. Bu konuda çekışmek isteyen biri varsa, şunu bilsin ki, bizim ya da Tanrı'nun topluluklarının başka bir geleneği yoktur."²²

Buna göre örtünmenin (başörtüsünün) dinsel sembolizmin bir unsuru olmasının Hristiyanlık ile pekiştiği söylenebilir. Yukarıdaki mektuba göre Hris-

18 Xavier Leon-Dufour, *Dictionary of The New Testament*, Harper and Row Publishers, San Francisco 1983, 418, Görmez, *a.g.m.*, 23-24.

19 Brayer, *a.g.e.*, 139, Görmez, *a.g.m.*, 23-24, akt. Yılmaz, *a.g.e.*, 29-30.

20 Roger Garaudy, *Entegrizm*, çev. Kamil Bilgin Çileçöp, Pınar Yay., İstanbul 1995, 109.

21 *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ed. F.L. Cross, Oxford Univ. Press, 1985, 1430, Görmez, *a.g.m.*, 24, Yılmaz, *a.g.e.*, 30.

22 İncil, "Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektubu", Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1995, 11. Bölüm, 1-16, 369-370, Pavlus'un bu mektubu M.S. 55 civarında yazdığı belirtilmiştir, bkz. *a.g.e.*, 355.

tiyanlıkta kendinden önceki tarihe paralel olarak fahişenin başı açıktır, ayrıca saç kısa kesilmiştir. Bu mektupta örtünme ilk kez farklı bir sebebin, kadının yaratılış olarak erkekten aşağıda oluşunun sembolü olmuştur. Örtünmenin İncil'deki bu yer alış biçiminin bugün tüm dünyada dillendirilen kadın üzerindeki "ataerkil baskı" ve "kadının ikincilliği"ni sembolize ettiği, bu nedenle de bir "esaret" sembolü olduğu şeklindeki söylem üzerinde etkili olmuş olsa gerektir. Buna göre Hıristiyan dünyasında Pavlus'un söz konusu mektubu ile örtünmenin anlamında bir tersine evrilmenin gerçekleştiği söylenebilir.

5. Cahiliye Arap Toplumunda Örtünme

Cahiliye Arap toplumunda genel olarak, hürler ve cariyeler olmak üzere iki sınıf olan kadınlardan hür olanların toplum içindeki konumları, diğerlerinden çok farklıdır. Cariyeler birçok alanda hizmetçi olarak çalışmaktadırlar. Araplar zina suçu işleyen hür kadınları ölümle cezalandırdıkları halde cariyeler için böyle bir uygulamada bulunmazlar. Hür kadınlardan beklenmediği halde cariyelerin gayri ahlaki tutumları normal karşılanabilmektedir. Çeşitli kaynaklarda İslam öncesi Arap toplumunun belli kesimlerinde bugün zina sayılabilecek birlikteliklerin çeşitli nikâh usulleri altında gerçekleştiği, bazı cariyelerin isteyerek, bazılarının zorla fuhuş yaptı(rıldı)ğı, fahişelerin fuhşunun ise geleneksel ritüeller içerisinde yerini bulan uygulamalarla herkesçe bilindiği ve bu uygulamaların nesebin karışmasına neden olduğu aktarılmıştır.²³

Bundan dolayı nüzûlünün ilk yıllarından itibaren Kur'an, fuhşun önlenmesi, iffetin korunması üzerinde sıklıkla durmuştur. Örtünme ile ilgili ayetlerin gelişi ise 23 yıllık nüzûl sürecinin 17-18. yıllarında gerçekleşmiştir.²⁴ Bu kronoloji, örtünmenin cinsel ahlâkın yerleşmesinin yegâne garantörü olmadığını göstermektedir. Çünkü Kur'an nüzûl süreci boyunca insanlar arasında ahlâkın her yönüyle yerleşmesinde ısrarla durmuştur.²⁵

Dönemle ilgili çalışmalar incelendiğinde başörtüsü geleneğinin bu dönemde uygulandığı, cariyelerin başlarını örtmedikleri ve toplumun cariyelerden ziyade hür kadınlara değer atfedip, onlarla ilgilendikleri görülmektedir.²⁶ Cahiliye telakkisinde kadının saç, dini bir boyutun ötesinde özel bir anlam ifade

23 Bkz. Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, 331-346, Ali Bardakoğlu, "Cahiliye Döneminde Kadın", *Sosyal Hayatta Kadın*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, 12-13, M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, Köksal Yayınları, İstanbul 2005, VI, 443, Ramazan Altıntaş, "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 37, sayı: 1, Ankara 2001, 62, Nur: 33.ayette cariyelerin fuhşa zorlanmaması konusunda uyarı gelmiştir.

24 Bkz. Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, çev. Yasin Demirkıran, Muhammed Feyzullah, Feccr Yay., Ankara 1998, 226-235.

25 Yılmaz, *a.g.e.*, 288.

26 Bkz. Ahmed Muhammed el-Hüfî, *a.g.e.*, 369-376, Altıntaş, *a.g.m.*, 64-66, Ebu'l Ferec el-İsfehâni, el-Eğâni, Daru'l Fikr, Beyrut t.siz, c. 22, 60, Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982, 132, İsmail Hakkı Ünal, "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi", *İslamiyat Dergisi*, VI, sayı: 2, Ankara 2001, 61.

ettiği için özenle korunup gözetilmesi gerekmektedir.²⁷ Cahiliyede baş ve yüz örtüsünü kullanıp özel durumlarda açanların yanı sıra, güzelliğini teşhir için yüzünü, boynunu, gerdanını ve kollarını sürekli açan kadınlar da mevcuttur. Nitekim Kur'an, Nur sûresi 31. ayetle buna işaret etmektedir.²⁸

6. Klasik Dönem Tefsirlerinde Örtünme

Tefsir, söz halindeki ilahi hitabın metin haline gelerek bağımsızlaşması sürecinde, onunla birlikte yazıya geçirilemeyen, olay olarak ilahi hitap ile ilişkili unsurlara ulaşmayı ve hitabı bu unsurlarla tekrar buluşturmayı amaçlar. Başka bir ifadeyle Tefsir, Kur'an'ın cümlelerinin, sözlü söylem halinde iken sahip olduğu özelliklerine tekrar ulaşmak üzerine kurgulanmış betimleyici bir disiplindir. Tefsir, Kur'an ayetlerindeki ifadeleri, Peygamber'in ve Ashabın nasıl anladığına ve uyguladığına dair nakillerle ve ayet hakkındaki kıraat, linguistik ve gramer bilgilerini vererek ele almıştır. Ancak onları bağımsızlaşmış ve umum ifade eden bir lafız kabul ederek, ondan yeni durumlar için normatif sonuçlar üretmek Fıkıh tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece İslam bilimleri geleneğinde Kur'an'ın yorum süreci, Tefsir ile ilk neslin tarihsel bağlamından başlatılmış olmaktadır.²⁹ İlk müfessirler ayetin tefsirine sebep-i nüzülünü zikrederek başlamayı adet edinmişlerdir.³⁰ Tefsir tarihi incelendiğinde müfessirlerin esbâb-ı nüzûle tedvin çağından bu yana çok önem verdikleri görülecektir.³¹

Kur'an, örtünme konusunda Arap toplumunda daha önce olmayan, bilinmeyen bir uygulamayı getirmemiştir. Örtünme milattan önceki devirlerden Nur ve Ahzab sûrelerinde geçen söz konusu ayetlerin gelişine kadar çeşitli toplumlarda olduğu gibi İslam öncesi Arap toplumunda da var olan bir uygulama olmuştur.³²

27 Bu dönemde kadının saçı çok değerli bulunduğu için, kadın saçının bakımına çok önem vermekte, ölüm ve savaş gibi bir durum olmaksızın saçını kesmemektedir. Cahiliye örfüne göre kadın, kocası veya bir yakını öldüğünde üzüntüsünü ortaya çıkarmak ve fedakârlığın zirvesinde olduğunu kanıtlamak adına başörtüsünü çıkartıp büyük değer atfedilen saçlarını traş ettirmekte, başına toprak ve kül dökerek, ayağından ayakkabılarını çıkarıp başına vurmaktadır. Belirtildiğine göre bu durum, kadının başına gelen felaketin de ilanı sayılmaktadır. Kadının saçı ile ilgili benzer anlayışı Orta Asur kanunlarında, Yahudilikte Babil ve Kıldaniler kuzna yapılan hitapta ve İncil'de Pavlus'un başörtüsü ile ilgili mektubunda da görmüştük. Ayrıca kadınların saçları dönemin şiirlerine büyük ölçüde konu olmuştur. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 40, ayrıca bkz. İmriü'l Kays, *Muallakât/Yedi Aska*, çev. Nurettin Ceviz ve dğr., Ankara Okulu Yay., Ankara 2004, s. 33, Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l Arab Kable'l İslam*, Bağdat, 1993, c. 4, s. 621, Muhammed Murtaza Zebidi, *Tâcu'l Arûs*, Beyrut, 1306, c. 4, s. 408, Altıntaş, *a.g.m.*, s. 69-70.

28 Ünal, *a.g.m.*, s. 55, ayrıca bkz. Altıntaş, *a.g.m.*, s. 67-72, Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990, c. 2, s. 1062.

29 Mehmet Paçacı, "Klasik Tefsir Neydi?", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yay., İstanbul 2008, s. 117-118, bkz. Zerkeşi, el-Burhân, I, 16, 23, 34, 148.

30 Zerkeşi, el-Burhân, I, 34.

31 Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, Şule Yay., İstanbul 2008, s. 122.

32 Bkz. Eyüp Ay, *a.g.m.*, s. 11-18, M. Görmez, *a.g.m.*, s. 19-26, Ahmed Muhammed el-Hüfi, *el-Mer'e fi's-şi'r'il-cahili*, Kahire 1977, s. 369, Ünal, *a.g.m.*, s. 54, Altıntaş, *a.g.m.*, s. 67-72, Hamidullah, *a.g.e.*, c.2, s. 1062, Rıza Savaş, *Hız Muhammed Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul 1991, s. 210.

Örtünmeyle ilgili ayetler Hendek Savaşı ve sonrasında nazil olan Ahzab ile ondan yaklaşık bir yıl sonra nazil olan Nur sûresi içinde yer alır. Bu dönem Mekke müşriklerinin, askerî düzeyde, yeni kurulan Medine İslam toplumuna tam olarak mağlup oldukları, Medine'deki münafıklarla Yahudilerin bazen anlaşma yoluna da giderek İslam toplumunu çeşitli şekillerde yıldırma, bozma çabası içinde buldukları bir dönemdir. Öyle ki Hz. Peygamber'in evleri gözlenmeye başlamış, Müslümanların özel yaşamlarından negatif durumlar yakalanmaya çalışılmıştır.³³ Ayrıca Hz. Peygamber ve ailesi oluşturulmaya çalışılan Müslüman toplum tarafından model alınmaktadır. Bunun üzerine Hz. Peygamber ailesinin örnekliğinde erdemli bir toplum oluşturmayı hedefleyen ayetler nazil olmuştur. Örtünmeyle ilgili ifadeler, Müslümanların âdâb-ı muâşeretle ilgili davranışlarını düzenleyen söz konusu ayetler içerisinde yer alır. Süredeki sosyal düzenlemelerin tümü olayların meydana gelişle eşzamanlı şekilde gerçekleşmiştir.

"Ey peygamber kadınları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer korunuyorsanız, sözü yumuşak/cilveli söylemeyin ki, kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin; maruf/uygun söz söyleyin." (Ahzab:32)

Katâde, ayetin "siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz." kısmı için "bu ümmetin kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz, siz Hz. Peygamber'in eşlerisiniz ve onunla berabersiniz, Hz. Peygamber'e ve O'na semadan gelen vahye tanıksınız ve siz diğer kadınlardan daha fazla takvalı olmalısınız." demiştir.³⁴ Müfessirler, Peygamber eşlerinin ayette belirtildiği gibi takva sahibi olmakla (emir ve yasaklara itaat etmekle) ümmetin herhangi bir kadını olmaktan çıkıp özel bir statüye sahip olacaklarını söylemişlerdir.³⁵ F. Râzi ise kadınlar arasında bir kıyaslamaya gitmektedir. Ona göre cariyelere nispetle hür kadınların durumu neyse hür kadınlara nispetle Peygamber eşlerinin durumu da odur. Râzi, "Sizlerde, diğer kadınlarda bulunmayan özellikler var. Örneğin siz, müminlerin annelerisiniz ve peygamberlerin en hayırlısının hanımlarıdır. Hz. Peygamber'in 'Ben sizden biriniz gibi değilim.' buyurarak ifade ettiği gibi, Hz. Peygamber'in herhangi bir mümin gibi olmayışı şeklinde, tıpkı onunla şeref bulan akrabaları da, başkaları gibi değildir. Bu çiftler arasında, bir tür denklik söz konusudur." demektedir. İbn Kesir de daha kısa olarak benzer ifadeleri kullanmıştır.³⁶

33 Bkz. İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, c. 4, s. 163-164, 206, 254, 266, H. Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzul*, Ülkü Basımevi, Konya 1976, c. 9, s. 175, Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, s. 154, Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c. 4, s. 266.

34 İbn Ebi Hâtim, *Tefsiru'l Kur'an'il Azim*, Nezzâr Mustafa el-Bâz Yayınları, Mekke 1997, c. 9, s. 3130, Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l Beyân fi Te'vili'l Kur'an*, Dar'ul-Kutub'il İlmîye, Beyrut 1999, c. 10, s. 293, Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâm'il Kur'an*, Dârul Kutub'il İlmîyye, Beyrut 1988, c. 14, s. 115.

35 Bkz. Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf*, Amiratu's-Şerefiyye, Mısır H.1307, c. 2, s. 212, Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 293, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 115.

36 Bkz. Er- Râzi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir*, çev. Suat Yıldırım ve dğr., Akçağ Yayınları, Ankara 1994, c. 18, s. 258, İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, Dârün Tayyibetun, Riyad 1997, c. 6, s. 408.

Ayette geçen “*felâ tehda’ne bi’l-qavli*” (sözü yumuşak/cilveli söylemeyin) ifadesi ile ilgili olarak ilk dönem ve klasik dönem müfessirleri genel olarak, ‘Peygamber eşlerinin, münafıkların ve/veya kötü niyet sahiplerinin beklentilerine fırsat verecek tarzda konuşmamaları gerektiği’ şeklinde yorumlamışlardır. İbn Zeyd, ‘*sözün yumuşaklığı*’nı kadınların erkeklerle konuşurken erkeklerin gönlüne hoş gelen (yol bulan) tonda ve üslupta konuşmaları olarak tanımlamıştır.³⁷ Süddi ve başkaları ise bu ifadenin erkeklerle konuşurken kadının ağzını, yüzünü eğip bükmesi ve müstehcen konuşması demek olduğunu belirtmişlerdir.³⁸ “...ki, kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin (umutlanmasın)” Katâde, burada kastedilen kalp hastalığını “nifak” olarak yorumlamıştır. İkrime ise bunu “zina şehveti”, Mücahid “zina beklentisi” olarak yorumlamaktadır.³⁹ “*güzel (maruf) söz söyleyin*” ile ilgili olarak İbn Zeyd, güzel, iyi ve hayırlı sözün kastedildiğini söylemiştir.⁴⁰ Taberî, bu ifadeleri, “Erkeklerle konuşurken, kötülük düşünen erkeklerin beklentileri doğrultusunda sesinizi inceltmeyin. Zira bu erkeklerin, İslam’a ilişkin şüphelerinden veya münafıklıklarından ötürü Allah’ın koyduğu sınırlara saygı duymayıp onları hafife aldıkları veya günah işlemekten çekinmedikleri için kalplerinde zaaf vardır, bu nedenle sizinle ilgili bir beklenti içine girebilirler. O halde, Allah’ın size mübah kıldığı ve izin verdiği şeyleri söyleyin.” şeklinde açıklamıştır.⁴¹ İlk dönem ve klasik dönem rivayet tefsirlerinde kadının sesinin erkeğe duyurulmamasına dair bir açıklama yapılmamış, ilk döneme ait uygulamada da kadınlar, alçak veya yüksek sesle erkeklerle iletişimde bulunmuşlardır. Ancak bir tür fıkıh eseri olan Cassas’ın ahkâm tefsirinde bu tip kısıtlayıcı açıklamalara rastlanır.⁴²

“*Evlerinizde oturun/vakarlı olun (ve qarne fi buyütikumne), ilk câhiliyyenin açılıp saçılması gibi açılıp saçılarak yürümeyin. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Rasûlüne itaat edin. Ey ehl-i beyt, Allah sizden kırı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*” (Ahzab:33)

Türkçe meallerin hemen hepsinde “oturun” olarak verilen “*qarne*” ifadesi ile ilgili ilk dönem müfessirleri, doğal olarak anlaşılmış olacak ki, herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır. Kadınların sosyal yaşamıyla ilgili bu döneme ait hadis rivayetlerine ve çalışmalara baktığımızda ifadenin “oturun” şeklinde anlaşılmadığı açıkça görülmektedir.⁴³ Taberî, ifadenin “*qarne*” ve “*qırne*” şek-

37 Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 293:73,74.

38 İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 9, s. 3130:67, İbn Kesir, *a.g.e.*, c. 6, s. 409, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 528.

39 Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 293, İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 9, s. 3130, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 115.

40 Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 293:77, İbn Kesir, *a.g.e.*, c. 6, s. 409.

41 Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 293.

42 Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 528-529, bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 107.

43 Bkz. Buhârî, *Temennî* 9, *İlim* 36, *Cenaiz* 6, *İtisam* 9, *Hac* 81, *İydeyn* 7, *Zekât* 33, Müslim, *Salât* 30, *İydeyn* 2, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 409, Ebu Davud, *Salât* 245, Darimi, *Salât* 223, Ağırman Mustafa, *Hz. Muhammed Devrinde Mescid ve Fonksiyonları*, Ravza Yayınları, İstanbul 1997, Tayyib Okıç, *İslamiyette Kadın Öğretimi*, DİBY, Ankara 1979, Rıza Savaş, *Hz. Peygamber Döneminde Kadın*, s.223-225, Mehmet Birekul, Fatih M. Yılmaz, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, Yediveren Yay., Konya 2001.

linde iki okunuşundan söz etmektedir. İkinci görüşü tercih ettiğini bildiren Taberî, görüşünü Arap Dili'nin kuralları-kullanımı çerçevesinde örneklendirerek delillendirmektedir. Buna göre "vekar"dan "qırne" şeklinde okunan kelime "oturun" değil, "vakarlı olun" anlamındadır.⁴⁴ İbn Abbas, bu ayetin, özellikle Hz. Peygamberin hanımları hakkında nazil olduğunu söylemiştir.⁴⁵

Örnek bir toplum inşa etme yolunda, kadını erkeği ve çocuğuyla hepsinin sosyal hayatın merkezinde tutulduğu Hz. Peygamber uygulamalarından (vefatından) kısa bir süre sonra, güvenliğinin azalması gibi farklı tarihsel şartların ortaya çıkmasıyla kadının gerekmedikçe evinden çıkmaması gereği dillendirilmeye başlanmıştır.⁴⁶ Örneğin, Hz. Peygamber tüm kadınların hayırlı işler için çıkmalarını, fakir olup elbise bulamadığı için çıkamayanları da diğerlerinin giydirmesi gerektiğini söylediği halde⁴⁷ Hz. Ömer'den "kadınlara karşı çıplaklıktan yardım isteyin (fazla elbise almayın ki, dışarı çıkıp fitneye düşmesinler). Onlara çokça 'hayır' deyin. 'Evet, olur' demek, onları daha çok istemeye teşvik eder." şeklinde bir rivayet nakledilebilmiştir ki bu kadınları evlere hapsedmeye yönelik olan anlayışı yansıtmaktadır. Birçok hadis âlimi bu haberi mevzû olarak nitelendirse de Müstedrek sahibi Hâkim sahîh sayabilmiştir. Yine Hz. Ömer'e atfedilen "kadınlar avrettir, onları evlerle örtünüz...", "onları etrafi görebilecekleri yüksek odalarda oturtmayın ve onlara yazı öğretmeyin." gibi benzer rivayetlerin uydurma olduğunu belirten âlimler olduğu gibi doğru kabul edenler de olmuştur.⁴⁸ Rıza Savaş, Hz. Ömer'e atfedilen bu rivayetlerin, doğru dahi olsa, yalnızca bazı sahabilerin tamamen şahsî tecrübe ve anlayışlarını yansıttığını, İslam'a mâl edilemeyeceğini belirtmiştir. Zira raşid halifeler döneminde yeni toplumlarla tanışan İslam toplumu onlardan etkilenmiş ve bazı tatsız olaylar da meydana gelmiştir. Örneğin hicrî 38 yılında Hariciler, mezhebî tartışmalar nedeniyle dört kadını öldürmüşlerdir. Bu dönemde her ne kadar bazı şahsî tutumlar ve cahiliye alışkanlıklarına dönüşler nedeniyle kadınlar, Hz. Peygamber dönemindeki kadar toplumun içinde olmasa da onlardan ticaret ve çeşitli meslekî alanlarda meşgul olanları mevcuttur.⁴⁹

"*lâ teberrecne*" (*açılıp saçılmayın*) ifadesiyle Hz. Peygamber eşlerine hitap edilmiş, yaklaşık bir yıl sonra Nur:31'de açıkta kalan bazı bölgeler için "*örtünün*"

44 Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 294, ayrıca bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 116, Râzi, *a.g.e.*, c. 18, s. 260, Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 212, Keşşâfta bu açıklamanın yanı sıra, sözcüğün bir de "kârra-yukârri" : "bir arada olmak"tan geldiğinden de söz edilmektedir ki buna göre "*bürlük olun yani evlerinizde hep beraber olun*" anlamı da verilmiştir.

45 Abdul Fettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Salih Akdemir, Fecr Yay., Ankara 1986, s. 311.

46 Bkz. Müslim, *Salât*, 30, Muvatta, *Kible*, 6, Buhari, *Ezan*, 162, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 409.

47 Bkz. Buhari, *Hac* 81, *İydeyn* 7, *Zekât* 33, Muslim, *İydeyn* 2, Ebu Davud, *Salât* 245.

48 Bkz. Mehmet Said Hatipoğlu, "Kadına Dinin Verdiğini Fazla Bulanlar", *İslâmiyât Dergisi*, C. 3, S. 2, Ankara 2000, s. 10, yararlandığımız klasik tefsirlerin çoğunda, özellikle onların en kadimlisi olan Taberî'de bu tür rivayetler kullanılmamıştır.

49 Bkz. Rıza Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, Ravza Yay., İstanbul 1996, s. 68-69, 73-77, ilgili ayetler çerçevesinde kadınların sosyal hayata katılımıyla ilgili modern dönem yorumları ve bunların ilk dönem yorumlarıyla karşılaştırılması için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 214-221.

ifadesi kullanılarak tüm mümin hanımlara seslenilmiştir. Mukâtil İbn Hayân, *teberrûc* ile ilgili “*teberrûc*, örtüyü başın üzerine atıp bağlamamaktır. Böylece hanımların boynu, gerdanı, küpesi ve diğer süs eşyaları görünürdü. İşte ayette geçen açılıp saçılmaktan maksat budur. Bilahare bu yasak bütün mümin kadınlara da teşmil edilmiştir.” diyerek Nur:31. ayete işaret etmiştir.⁵⁰

“Ey inananlar! Yemeğe çağırılmadan peygamberin evlerine girmeyin, yemek vak-tini gözetlemeyin. Davet edildiğiniz zaman girin, yemeği yeyince dağılın, söze dal-mayın. Çünkü bu peygambere eziyet ediyor, fakat o utanıyordu. Ama Allah, haktan utanmaz. Onlardan (hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Sizin, Allah'ın Rasûlüne eziyet etmeniz ve kendisinden sonra onun eşlerini nikâhlanma-nız asla olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük(günah)tür.” (Ahzab:53)

Bu ayette Hz. Peygamber ile Zeynep'in düğün davetinde rahatsız edici dav-ranışlar sergileyenler için gelen adab-ı muaşeret kuralları üzerinde durulmuş-tur. Birbirine bağlı üç durumdan bahseden bu ayetle ilgili sebab-i nüzuller⁵¹ şöyledir: Hz. Peygamberin Zeynep ile evlendiği gün bazı misafirler rahatsızlık verecek kadar uzun otururlar ve ayetin ilk bölümü nazil olur.

Hz. Peygamber, kızı Fatıma'yı eşi ve çocuklarıyla Medine'de Yahudilerden boşalan evlerden birine yerleştirmeye kadar misafirlerini hangi eşinin oda-sında (evinde) bulunuyorsa o odada kabul etmektedir ve hanım(lar)ı misafir-lerle birlikte odada bulunabilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin eşlerinin oda kapıları genellikle kurutulmuş deriden perde şeklindedir, bazı münasebetsiz kişiler geldiklerini bildirmeksizin kapıyı açarak içeriyi görebilmektedirler. Bu-nun üzerine “*onlardan bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin*” kıs-mı nazil olur.⁵² Bir rivayette Hz. Ömer'in, bazı konulardaki beklentilerini Hz. Peygamber'e bildirmesi ve bunlar hakkında ayet gelmesi ile ilgili olarak, “Rab-bimle üç-dört noktada birleştim.” dediği geçmektedir. Bu noktalardan biri, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in evlerine gelen çok sayıdaki kişinin içinde iyilerin yanı sıra kötülerin de bulunması nedeniyle Hz. Peygamber'den hanımları ile gelenlerin arasına bir perde çekmesini istemesiyle bu ayetin gelişidir.⁵³ Misa-

50 İbn Kesir, *a.g.e.*, c. 6, s. 410. Bu görüşe dayanarak mümin kadınların Nur:31. ayetle gelen ör-tünme emrine bu ayetle hazırladıkları söylenebilir. Bir anlamda Allah, önce bu ayetle Peygam-ber hanımlarına “açılıp saçılmayın!” derken, bir yıl sonra Mukâtil b. Hayyân'ın belirttiği şekilde açılıp saçılan hanımlar için Nur:31 ile “örtünün!” demiş olmaktadır.

51 Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 323-325, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 454-455, İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 9, s. 3148-50, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 543, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 144-147, Vâhidî, *Esbâbu'n Nüzul*, Daru'l Mektebeti'l İlmîye, Beyrut 1991, s.374, el-Kâdi, *a.g.e.*, s. 318-319, Buhari, *Nikâh* 68, *İsti'zan* 10, 33, *Tefsir (Ahzab)* 8, Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 220, Râzî, *a.g.e.*, c. 18, s. 287.

52 Buhari, *Nikâh* 23, rivayette “hicabın inişinden sonra Eflah Aişe'nin yanına girmeye izin isti-yordu” şeklinde geçmektedir, bkz. Tirmizi, *İsti'zan ve Âdâb* 16, Örtünmeden bahseden Nur:31. ayetten önce 27. ayetten itibaren de evlere giriş adabı üzerinde durulmaktadır, Peygamber han-ımlarının odaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hamidullah, *a.g.e.*, c. 2, s. 1052-1060.

53 Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 324, 326, İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 9, s. 3148, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 450-451, Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 220, Buhari, *Tefsir (Ahzab)* 8, *Salât* 32, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 144.

firlerin ağırlanmasıyla birlikte yeme, içme, dinlenme, hatta yıkanma ve cinsel beraberlik⁵⁴ gibi eve dair yaşamın tüm yönleriyle tek bir odada gerçekleşmesi ayette ifade edilen 'hicâb'ın ne kadar insani bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre buradaki hicabın, mutlak bir haremlik-selamlık veya yüz örtüsüyle açıklanması, ayetin sözü edilen tarihsel bağlamından koparılması anlamına gelecektir.⁵⁵

Bazı erkekler Hz. Peygamber öldüğü takdirde eşlerinden bazılarıyla evlenmek istediklerini söylerler ve ayetin son kısmı nazil olur.⁵⁶

"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve inananların kadınlarına söyle, örtülerini (cilbâblarını) üstlerine salsınlar, onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (Ahzab:59)

Ayette hem Hz. Peygamber'in eşleri ve kızları, hem de mümin hanımların, cariyelerle karıştırılarak kötü niyetlilerin tacizine uğramamaları için geçmişten beri var olan bir geleneğe uyararak (cilbabları ile örtünerek dışarı çıkma) korunmaları istenmiştir. Süddî bu ayet ile ilgili şöyle demiştir: "Medineli fasıklardan bir topluluk geceleyin karanlık bastığı zaman, Medine sokaklarına çıkar ve kadınlara sataşırlardı. Medine'nin evleri çok dardı. Kadınlar akşam olunca ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıkarlardı. İşte o fasıklar bu zamanı gözlerler ve üzerinde cilbâb bulunan kadın görürlerse; bu hürdür, diyerek ondan kaçınırlardı. Üzerinde cilbab bulunmayan kadın görürlerse; bu cariyedir, derler ve ona sataşırlardı."⁵⁷

Buna göre hür kadınlar cariye olmadıklarının bilinmesi için üzerlerine cilbab⁵⁸ denilen bir örtüyü alacaklar, böylece herhangi bir taciz veya ahlaksız

54 Nur:58. ayet ile ilgili olarak İbn Abbas'ın kendisine sorulan soruya verdiği cevap bu konuda açıklayıcı görünmektedir. Ayet şöyledir: *Ey inananlar, malik olduğunuz köle ve cariyeler ile henüz ergenlik çağına erişmemiş çocuklar, şu üç vakitte yanınıza girmek için sizden izin istesinler. Sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra. Bu üç vakit, sizin soyunup döktüğünüz vakitlerdir. Bu vakitler dışında birbirinizin yanına girip çıkmada ne sizin ne de onlar için bir sakınca söz konusu değildir. İşte Allah, ayetlerini size böylece açıklamaktadır...*" İbn Abbas, bu ayetin nazil olduğu sıralarda halkın evlerinde perdeler ve özel hazırlanmış odaların bulunmadığını, bazen hizmetçiler, çocuklar yahutta adamın yanında kalıp başkasından olan öksüz kız çocuğunun, adam hanımı ile cinsel beraberlik halinde iken giriverdiğini, ayetin işte bu nedenle geldiğini söylemiştir. Ebu Davud, *Edeb* 129, 130.

55 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 221-225, 232-236.

56 Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 323-325, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 454-455, İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c. 9, s. 3148-50, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 543, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 144-147, Vâhidi, *a.g.e.*, s.374, el-Kâdi, *a.g.e.*, s. 318-319, Buhari, *Nikah* 68, *İsti'zan* 10, 33, *Tefsir (Ahzab)* 8, Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 220, Râzî, *a.g.e.*, c. 18, s. 287.

57 İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 482, İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c. 9, s. 3155:88, ayrıca İbn Ebî Hâtim Ebî Malik'ten benzer bir rivayet zikreder, bkz. *a.g.e.*, c. 9, s. 3154:82, Taberî de benzer bir rivayeti Ebü Sâlih'den rivayetle vermiştir. Bkz. *a.g.e.*, c. 10, s. 332:53, Cassâs Hasan'den benzer bir rivayeti nüzul sebebi olarak zikreder, yalnız "fasıklar" yerine "sefihler" tabirini kullanmıştır. bkz. *a.g.e.*, c. 3, s. 546, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 156.

58 Cilbabın, başa alınan dış örtüsü (atka, şal), milhâfe gibi bütün vücudu saran dış elbise, gömlek; belden yukarısını örten elbise (rida), himar'dan daha geniş rida'dan daha küçük, kadının sırtını ve göğsünü örten elbise (çar) gibi tanımları vardır. Genel anlamda baştan itibaren giyilen ve çeşitli uzunluklarda olabilen bir dış örtüsü (şal) olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 41.

teklifle karşılaşmayacaklardır.⁵⁹ Mümin kadınların saygınlığının korunmasına yönelik olarak mevcut gelenekteki cilbabın, hür kadınların bir anlamda dokunulmazlığını sağlayan görevi, ayetin gelişile korunmuş görünmektedir.

Mü'min kadınlara da söyle: 'Bakışlarını sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Süslerini göstermesinler. Ancak kendiliğinden görünenler hariç. Başörtülerini yakalarının üzerine koysunlar. Süslerini kimseye göstermesinler. Yalnız kocalarına yahut babalarına yahut kocalarının babalarına yahut oğullarına yahut kocalarının oğullarına yahut kardeşlerine yahut kardeşlerinin oğullarına yahut kız kardeşlerinin oğullarına yahut kadınlarına yahut ellerinin altında bulunanlarına yahut kadına ihtiyacı bulunmayan erkeklerden tâbi'lerine yahut henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklara. Gizledikleri süslerinin bilinmesi için ayaklarını vurmazsınlar'. Ey mü'minler, topluca Allah'a tevbe edin ki felâha eresiniz. (Nur: 31)

Bu ayetin öncesinde 27. ayetten itibaren Ahzab'da olduğu gibi evlere izinli girmekten, giriş adâbından söz edilmiştir. Buna göre örtünmenin Allah'ın bildirdiği âdâbı muaşeretten olduğu da söylenebilir.

Cabir b. Abdullah anlattığına göre ayetin nüzûluyla ilgili geçen rivayet şudur: Esmâ binti Mürşide(Mersed) Hariseoğulları kabilesindeki yerinde (kendisine ait olan hurmalıkta) bulunmaktadır. Yeterince örtünmemiş bazı kadınlar onun yanına girmeye başlarlar. Ayaklarındaki halhalları, gerdanları, göğüsleri ve zülüfleri görünmektedir. Esmâ: "Ne kadar çirkin!" der. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirmiştir.⁶⁰

Klasik tefsirlerde "*bakışların sakınılması*" ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den gelen rivayetler genellikle Allah'ın bu konuda erkekler hitap ettiği Nur:30. ayetin tefsirinde nakledilmiş ve her iki ayette geçen *bakışlarınızı sakının* ifadesinin gerek erkekler gerekse kadınlar için aynı anlamı taşıdığı belirtilmiştir. Burada kastedilen bakışın normal bir bakış olmayıp "arzulayıcı bakış" olduğu çoğunluğa ait olan görüştür.⁶¹

Ayetin *ırzlarını korusunlar (yehfazne furûcehunne)* kısmı için Ebu'l Aliye, Kur'an'da geçen bütün "*ferleri koruma*" ibarelerinin "zinadan sakınma" anlamı taşıdığını, ancak Nur Sûresi'nde kastedilenin "edep yerlerini bakılmaktan korusunlar (göstermesinler)" anlamını taşıdığını söylemektedir.⁶²

"*Ziynetlerini görünenlerin dışında göstermesinler*" (*ve lâ yubdîne ziynetehunne illâ mâ zahara minhâ*). Görünen ziynetler konusunda çeşitli görüşler zikredilmişse de, bütün görüşler toparlandığında, kadının eli ve bileğinden

59 İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 482, Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 332:52, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 546, ayrıca konuyla ilgili rivayetler için bkz. Buhari, *Nikah* 13, 61, *Megâzî* 39, Muvatta, *İsti'zân* 17, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 546, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 155-156.

60 İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 8, s. 2573:89, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 44, el-Kâdi, *a.g.e.*, s. 276.

61 İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 8 s. 2572, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 44-45, Zemaşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 90, Râzi, *a.g.e.*, c. 17, s. 44, Ebû Dâvud, *Libas* 37, Tirmizi, *Edeb* 29.

62 İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 8, s. 2573, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 45, Zemaşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 90, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 459, Râzi, *a.g.e.*, c. 17, s. 45, ayrıca bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 303.

itibaren kolunun bir kısmını, yüzünü, ayaklarını ve bu organlarında mevcut olan takı, kına gibi süslerini göstermesinde bir mahzur görülmediği belirtilmiştir.⁶³ Zemahşerî, görünen ziynetlerin el, yüz, ayaklar ve bunlar üzerindeki takılar olduğunu belirtmiş ve bunların dışında kalan bölgelerin açılabilirliği hakkında bir sözün bulunmadığını, bu konudaki örfün bu olduğunu, bu bölgelerin örtülü olmasının önceden belirlendiğini söylemiştir.⁶⁴ Kaffâl da benzer bir açıklamayla, ayetin “görünenler” (*mâ zahara*) kısmının manası, “insanın yürürlükte olan âdete göre gösterebildikleri şeyler müstesna” şeklindedir ki bunlar da kadınlarda yüz ve eller; erkeklerde de yüz, eller, ayaklar gibi bedenin uç uzuvlarıdır. Binaenaleyh insanlara, açık olması örfi (alışılmış) olan ve zorunlu olarak açılması gereken yerler hususunda ruhsat verilmiştir. Çünkü İslam şeriatı haniftir, kolaydır ve müsamahakârdır.” demiştir.⁶⁵

“Başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar” (*ve'lyedribne bihumurihinne ala cubyubihinne*).

Yukarıda belirtilen sebab-i nüzul olayı daha çok ayetin bu kısmı ile ilgilidir. Dönemin kadınları arasında örtünen kadınlar olduğu gibi başörtülerini arkalarına salıp, göğüs, boyun, kulak gibi kısımlarını açıkta bırakan hanımlar mevcuttu. Müfessirlerin ifadesiyle ayet işte bu hanımların başörtülerini önlerine alarak bu kısımlarını örtmeleri için geldi.⁶⁶ Kıyafetler konusundaki döneme ait anlatımlara göre, kadın giysilerinin, geniş yaka dekolterleri haricinde genel olarak bol ve uzun oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁷ Belki de örtünmedeki eksiklik başörtüsünün örtülüş şekliyle tamamlanabileceği için ayet yalnız bundan bahsetmiştir.⁶⁸

Ayetin devamında kadınların yabancı erkeklere gösteremeyeceği ziynetlerini gösterebileceği yakınları sıralanmıştır. Bunlar arasında sayılan köleler ve tarihsel bağlama gitmeden anlaşılamayan tâbi erkekler üzerinde durmak istiyoruz.

63 Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 303, 305-306, Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 8, s. 2574-2575, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 45, Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 90, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 152, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 460, Ebû Dâvud, *Libas* 34.

64 Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 90. Müfessirin kullandığı ‘önceden’ ibaresi ile neyin kastedildiği hakkında bir bilgi geçmemiştir. Anladığımız kadıyla Zemahşerî bu ifadesiyle örtülülük olduğunu kadim tarihine işaret etmektedir. Başka bir deyişle geleneksel olanın örtülülük olduğunu belirtmektedir. Bu Kurtubî'nin bakışların neden sakınılacağına ‘âdeten’ bilindiğini söylemesi gibidir. Yine bu ifade, dinin gelenek içinde yaşayageldiğini, başka bir deyişle gelenekle birlikte birçok dinsel unsuru “örfler” halinde taşıdığını gösterir niteliktedir. Tam da burada “gelenek” dediğimiz kavramın dinden bağımsız düşünülmeyle ilgili görülmektedir. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 126.

65 Râzi, c. 17, s. 46.

66 Bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 306, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 46, İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 8, s. 2575-2576, Râzi, *a.g.e.*, c. 17, s. 47-48, Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 2, s. 91, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 461, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 153.

67 *Yedi Askı*, s. 47, Altıntaş, *a.g.m.*, s. 68-69, Savaş, *a.g.e.*, s. 32, Ünal, *a.g.m.*, s. 56.

68 Vücudun açıkta kalan bazı kısımlarının kullanılan başörtüsüyle örtülmesinde esasen örtünme vurgusu vücut üzerindedir. Ancak günümüzde vurgunun ‘başörtüsü-saç’ üzerinde yapılp, vücudun örtünme konusunda ihmal ediliyor oluşunda, başörtünün (himar) kutsal metinde bir şekilde ismen geçiyor olmasının (ayetin metinsel okunmasıyla) ve yasaklarla sürekli olarak beslenmesinin etkisi olsa gerektir.

“...yahut ellerinin altında bulunanlarına-yasal olarak sahip oldukları kimse-ler- (mâ meleket eymânuhunne) yahut kadına ihtiyacı bulunmayan erkeklerden tâbî'lerine(et-tâbüne ğayri ulî'l-irbeti min er-ricâl) ...”

“mâ meleket eymânuhunne” ile ilgili ilk dönem müfessirlerinden iki farklı görüş aktarılmıştır. Biri bu ifadeyle kastedilenin erkek olsun kadın olsun ailenin hizmetindeki köle olduğu; diğeri gayrimüslim cariye (kadın köle) olduğudur. Yorumcuların çoğunluğu birinci görüştedir ve bu görüşü destekleyen çok sayıda haber aktarılmıştır.⁶⁹ Ayetin bu kısmı ile ilgili olarak Türkçe'ye tercüme edilen eserlerin önemli bir kısmında söz konusu yorumların görülmemesi veya bu konudaki haberlerin bir kısmının yorumlanarak tercüme edilmesi dikkat çekicidir. Belki mütercimler yaşadıkları kültürün zihinlerinde oluşturduğu anlama kodlarını zorlayan bir durumla karşılaştıkları için durumu bu kodlarla anlamlandırma çabası içinde olmuşlardır. Örneğin, babası Hz. Peygamber, kendisine hediye getirdiği bir köleyle çıkageldiğinde, Hz. Fatma tedirgin olup örtünmeye çalışmış, bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Senin için bir mahzur yok, çünkü bunlardan birisi senin babandır, diğeri ise kölendir.*” (*innehu leyse aleyki be'sün innemâ huve ebûki ve ğulâmukî*)⁷⁰ demiştir. F. Râzi tefsirinin tercümesinde bu hadis “*Bunda, senin için bir beis yok. Çünkü o (yaşlı olduğu için sanki) baban gibidir ve kölendir.*” şeklinde verilmiştir.⁷¹ Belki, bu örnekte olduğu gibi, Müslüman bir kadının akrabası olmayan bir erkeğin yanında başı açık olması ve Hz. Peygamberin buna izin vermiş olması yakıştırılmamıştır. Benzer bir durum Kurtubî tefsiri tercümesinde de görülmektedir. Tercümede ayetin “*mâ meleket eymânuhunne*” kısmı yerine “*cariyeleri*” şeklinde bir başlık atılmıştır. Oysa Kurtubî ayetin bu kısmı ile ilgili her iki görüşü de aktarmış ve cariyelerin kastedildiğine dair bir tercihte bulunmamıştır.⁷² Kurtubî mütercimi benzer bir tasarrufu Ahzab:59'da geçen “*en yu'rafne*” (tanınmaları) ifadesini “*tanınmamaları*” olarak tercüme ederek ve yine “*Tanınmamaya Çalışmaları*” şeklinde bir başlık atarak gerçekleştirmiştir. Oysa Kurtubî tefsirinde bu tür başlıklar yer almaz. Sanki mütercim tercüme ettiği bir esere başlıklar kullanarak kendi yorumlarını katmaya çalışmıştır.⁷³ Bu tür anlamlandırmalar, ayeti tarihî bağlamından kopardığı gibi metnin zâhirine de açıkça ters düşmekte ve tercüme bir esere not düşülmeksizin yazıldığından ahlakî açıdan sorun teşkil etmektedir.

“*Kadına ihtiyacı bulunmayan erkeklerden tâbî'leri*” (*et-tâbüne ğayri ulî'l-irbeti min er-ricâl*). İlk dönem müfessirlerinin anlatımlarına göre bunlar, sokak-

69 Bkz. Ebu Davud, *Libas* 33, 35, Nesai, *Taharet* 83, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 48, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 463, Râzi, *a.g.e.*, c. 17, s. 49-50, Zemaşşeri, *a.g.e.*, c. 2, s. 91, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 155, Ebû Cafer et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, Beyrut 1987, c.4, s.331, İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Bombay 1979, c. 2, s. 182.

70 Ebu Davud, *Libas* 35, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 48, Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 155, Râzi, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, c. 23, s. 207, Kahire 1934-1938.

71 Râzi, *a.g.e.*, c. 17, s. 49.

72 Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 155, Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruç Yay., İstanbul 2001, c. 12, s. 366.

73 Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, c. 14, s. 157, Kurtubî, *a.g.tercüme*, 2002, c. 14, s. 188.

larda dolaşıp karın doyurmak için insanların peşine düşerek evlerine giden, evlenme ihtimali kalmamış erkeklerdir.⁷⁴ Bu tür rivayetlere bakarak, ilk dönemde kişilerin evlerinde kalması gereken (köle v.d.) ve evlerine sıkça girip çıkan kişiler konusunda kadınların ev içindeki hallerini zorlaştırmayan düzenlemelerin esas alındığı söylenebilir.

7. Sonuç

Sonuç olarak, bu çalışmada, kadının örtünmesiyle ilgili, Kur'an'ın gelişinden önceki yaklaşık üç bin yıllık dönemin özellikle Ortadoğu coğrafyasındaki durumuna göz atılmış, ardından Kur'an'ın nüzülü döneminde örtünmeden söz eden ayetler ve bu ayetlerin İlk dönem ile Klasik dönem müfessirlerinin yorumları deskriptif yöntemle oldukça özetlenerek aktarılmıştır. Konuyla ilgili nüzül sebeplerinin belirgin oluşu, rivayetlerin çokluğu, döneme ait bir resim yakalayabilmeyi kolaylaştırmıştır. Buna göre dinî metinlerde de yerini almış olan örtünme kadim bir gelenektir. Kölelerin varlığı, kadınların hür ve köle kadınlar olarak ikiye ayrılması ve örtünün hür kadınlara has kılınması, ele alınan bu yaklaşık üç-dört bin yıllık sürecin bir gerçeğidir. Ayrıca ayette geçtiği, hadis ve tefsirlerde görüldüğü gibi hür kadınlar da erkek köle yanında saçını açabilmiştir. Bu durum başörtüsünün doğrudan cinsellikle ilgili bir unsur olmadığını ve kadının örtünmesinin erkeğin görme nedeniyle düşeceği günah-tan kurtulmasının yegâne yolu olmadığını gösterir niteliktedir. Bu, daha çok örtünen kadına sosyal ortamlarda, dokunulmazlık sağlayarak ve onu muhterem kılarak, alan açan, ona sosyal statü sağlayan bir durum olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akkent, Meral-Franger, Gaby , *Başörtü*, Dağyeli Yayınları, Frankfurt 1987.
- Altıntaş, Ramazan, "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi*, c.37, S.1, Ankara 2001.
- Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Ay, Eyüp, "Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik Anlam(lar)", *İslâmiyât Dergisi*, Ankara 2001, c. 4, S. 2.
- Bardakoğlu Ali, "Cahiliye Döneminde Kadın", *Sosyal Hayatta Kadın*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Bâzergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, çev. Yasin Demirkıran, Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- Brayer, Menachem, *The Jewish Woman in Rabbinic Literature: A Psychosocial Perspective*, Hoboken, N.J.: Ktau Publishing House, 1986.
- Buhâri, *Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

74 Bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 308-309, İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c. 8, s. 2578, İbn Kesir, *Tefsir*, c. 6, s. 48, Cassâs, *a.g.e.*, c. 3, s. 464.

- Cassâs, Ebî Bekr Ahmed er-Râzi, *Ahkâmu'l Kur'an*, Beyrut 1993.
- Ebû Dâvud, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbab-ı Nüzul*, Ülkü Basımevi, Konya 1976.
- Garaudy, Roger, *Entegrizm*, çev. Kamil Bilgin Çileçöp, Pınar Yayınları, İstanbul 1995.
- Görmez, Mehmet , "İlahi Dinlere Göre Başörtüsü", *İslâmiyât Dergisi*, Ankara 2001, c. 4, S. 2.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul 1990.
- el-Hûfi, Ahmed Muhammed, *el-Mer'e fi's-ş'ri'l-câhilî*, Kahire 1977.
- İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'an'il Azîm*, Nezzâr Mustafa el-Bâz Yayınları, Mekke 1997.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Bombay 1979, c. 2, s. 182.
- İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 1995.
- el-İsfehâni, Ebu'l Ferec, *el-Eğâni*, Daru'l Fikr, Beyrut tsz.
- el-Kâdi, Abdul Fettah , *Esbâb-ı Nüzul*, çev. Salih Akdemir, Fecr Yayınları, Ankara 1986.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *A'lâmu'n-nisâ*, Müessesetu'r Risale, Beyrut 1977.
- İbn Kesir, *Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm*, Dârun Tayyibetun, Riyad 1997.
- Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.
- İmriü'l Kays, *Muallakât/Yedi Askı*, çev. Nurettin Ceviz ve dğr., Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2006.
- Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, Köksal Yayınları, İstanbul 2005.
- Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâm'il Kur'an*, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1988.
- el-Câmiu li Ahkâm'il Kur'an*, çeviren, Beşir Eryarsoy, Buruç Yayınları, İstanbul 2002.
- Kütüb-i Sitte*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- İmam Mâlik, *Muwatta*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Muwatta*, çev. A. Büyükçınar ve dğr., Beyan Yayınları, İstanbul 1994.
- Mutahhari, *Hicab, Örtünmenin Felsefesi*, çev. Mücteba Mir, Şura Yayınları, İstanbul 1999.
- Müslim, *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Sahih*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayınları, İstanbul 1988.
- The Oxford Dictionary of the Christian Church, ed. F.L. Cross, Oxford Univ. Press, 1985.
- Paçacı, Mehmet, "Klasik Tefsir Neydi?", *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.
- Er- Râzi, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım ve dğr., Akçağ Yayınları, Ankara 1994.
- et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 23, s. 207, Kahire 1934-1938.
- Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul 1991.
- Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.
- Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, Şule Yayınları, İstanbul 2008.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l Beyân fi Te'vilî'l Kur'an*, Dar'ul-Kutub'il İlmiye, Beyrut 1999.
- et-Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, Beyrut 1987.

Tosun, Mebrure - Yalvaç, Kadriye, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975.

Ünal, İsmail Hakkı, "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi", *İslâmiyât Dergisi*, c. 4, S. 2, Ankara 2001.

Vâhidi, *Esbâbu'n Nüzul*, Daru'l Mektebeti'l İlmiye, Beyrut 1991.

Yılmaz, Bedriye, *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*, İz Yayınları, İstanbul 2008.

Zemaşşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf*, Amiratu's-Şerefiyye, Mısır H.1307.

Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Marife, Beyrut tsz.